

# Romano džaniben

časopis romistických studií | 26. ročník | 2/2019

## **EDITORKA ČÍSLA:**

**Helena Sadílková**

Seminář romistiky, Katedra středoevropských studií, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova

Na obálce:

Małgorzata Mirga-Tas | Three sisters (Tři sestry) | Akryl a textil na plátně – kombinovaná technika,  
135 x 135 cm, 2017 | Foto: Marcin Tas

# Obsah

Sadílková Helena

**Historie a historiografie nucených sterilizací romských žen  
v Československu a jejich přesahu do současnosti.**

**Úvod k tematickému číslu Romano džaniben**

**5**

## **RECENZOVANÁ ČÁST**

Gwendolyn Albert

**Nucené sterilizace jako projev anticikanismu:**

**Příklad Československa a České / Slovenské republiky**

**21**

Claud Cahn

**Historický oblouk: zjedná připravovaný zákon spravedlnost  
pro oběti nucené sterilizace v České republice?**

**43**

Lada Viková

**V postavení „osob nehodných reprodukce“. Dokumenty svědčící  
o sterilizaci Romů z protektorátu během 2. světové války**

**71**

Maija Runcis

**Sociální stát a nucená sterilizace – švédská zkušenost**

**107**

## **NERECENZOVANÁ ČÁST**

Štefan Ivanco

**Násilné sterilizácie na Slovensku:**

**Dvadsať rokov odvahy a angažovanosti rómskych žien**

**127**

Ruben Pellar, Zbyněk Andrš

**Historie jedné iniciativy ze sklonku osmdesátých let:**

**Sterilizace romských žen a romštinářů**

**141**

Paul Ůfner, Bert de Rooij, Zbyněk Andrš, Ruben Pellar

**Odkupování plodnosti. Výzkum sterilizačních praktik týkajících  
se romských žen v Československu, který provedli Paul Ůfner  
a Bert de Rooij z pověření sdružení Vereniging Lau Mazirel  
a nadace Stichting Informatie over Charta 77.**

**Překlad zprávy z roku 1990 včetně jejích příloh.**

**147**

Zbyněk Andrš  
**Rozhovor k dokumentaci sterilizací romských žen**  
 (Chminianske Jakubovany, 1988) 217

Lada Víková  
*Šunen Roma so pes kerel, kajso hiros ma domuken /*  
 Pocta skupině Čercheň z Rokycan 231

Małgorzata Mirga-Tas  
*Ko me som, sar andre koda saworo dogielom,*  
*to me dadengri bući, he waś koda tengie palikieraw.../*  
 Kdo jsem a jak jsem ke všemu dospěla,  
 to je zásluha mých rodičů, a proto jim za to děkuji... 239

## RECENZE | ANOTACE

Claude Cahn: *Human Rights, State Sovereignty and Medical Ethics: Examining Struggles Around Coercive Sterilisation of Romani Women* (Edit Szénássy) 251

European Roma Rights Center: *Coercive and Cruel: Sterilisation and Its Consequences for Romani Women in the Czech Republic (1966-2016)* (Tomáš Reichel) 255

Zuzana Jurková: *Romští hudebníci v 21. století. Rozhovory s Olgou Fečovou, Josefem Fečem, Pavlem Dirdou a Janem Duždou / Romani music in the 21st century. Interviews with Olga Fečová, Josef Fečo, Pavel Dirda and Jan Dužda* (Lada Víková) 259

Vera Sokolova: *Cultural Politics of Ethnicity: Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia* (Victoria Shmidt) 263

## Šunen Roma so pes kerel, kajso hiros ma domuken / Pocta skupině Čercheň z Rokycan<sup>2</sup>

Práce nad přípravou monotematického čísla *Romano džaniben* o nucených sterilizacích mi připomněla píseň, kterou kdysi na toto téma zpívala rokycanská skupina Čercheň. Byla někde publikována? Nikde jsem ji nenašla, tedy měli bychom ji připomenout. A nejen ji: vždyť jejich tehdejší písně jsou dnes cenným dokladem toho, o čem se v období perestrojky mezi rokycanskými Romy diskutovalo.

Vzpomínám: Praha, Klub Na Chmelnici, rok 1988. Opět jedno setkání organizované pražským souborem Perumos, dnes jako svého hosta uvedli skupinu Čercheň z Rokycan. Je to jako blesk z čistého nebe, či snad čerstvý vítr: krásná a neotřelá hudba, občas v latinskoamerickém rytmu, skvělé provedení, čisté trojhlas (tolik typické i pro jiné rokycanské skupiny), nadupané kytary a do toho texty písní, které apelují, agituji. Všemmu ještě napoprvé nerozumím, ale to „*amen Roma sam, bisteras so sam*“ („jsme Romové, ale zapomínáme, co jsme“) a „*vaker romanes, ma gadžikanes, ma ladža pes vaš peskeri duma romaňi*“ („mluv romsky, nemluv gážovsky, za svou romskou řeč se nestyd“) mi zní hlavou jako v ozvěně, a ještě ten den si slova této písně zapisuji. A až později, o mnoho let později dokáži naplno ocenit originalitu, nápaditost, pokrokovost a hlavně odvahu autorů i interpretů. Co vše stálo za vznikem tohoto nadčasového repertoáru, který v pravdě předběhl svou dobu? Ptám se až dnes, ale nemám už, bohužel, koho. Proto aspoň vzpomínám.

Na toto první setkání mám živé vzpomínky. Již tehdy jsem měla možnost hovořit především s manželi Katkou a Štefanem Mikovými, jak se ukázalo, autory textů mnoha těchto písní. Okamžitě si mne získali nejen svou čistou a živou romštinou (vzpomínám, jak mne zaujala skutečnost, že i děti kolem nich mezi sebou mluví romsky, v Praze tou dobou jev skoro neznámý), ale především svým jemným, citlivým projevem, prozrazujícím jistou zdrženlivost, přemýšlivost, ale i úctu v kontaktu s lidmi. Katka, drobná a křehká, působící jako panenka, mi vyrazila dech informací, že mají již pět dětí. Brzy na to jsem od Mileny Hübschmannové obdržela jejich adresu a začala si s Katkou dopisovat – pro mne první dopisy v romštině – a do Rokycan jsem příležitostně zajížděla. Katka se stala – po Mileně

<sup>1</sup> Autorka je asistentkou na Fakultě filozofické Univerzity Pardubice a doktorandkou na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. E-mail: lada.vikova@seznam.cz

<sup>2</sup> Jak citovat: Viková, L. 2019. *Šunen Roma, so pes kerel, kajso hiros ma domuken / Pocta skupině Čercheň z Rokycan. Romano džaniben* 26 (2): 231–238.

Hübschmannové a vedle členů skupiny Perumos – mou další a pro jistý čas velice významnou učitelkou romštiny.

Vzpomínám: kuchyň u Miků, bílý stůl, na něm sešit s texty, já si je opisuji, abych jim lépe rozuměla, usměvavá Katka, přemýšlivý a muzikální Štefan, zvědavé děti, oba kluci skvělí kytaristé, obě starší dcery zvyklé pomoci, kde je třeba, roztomilá nejmladší Verunka – harmonie. Schází se muzikanti, domlouvají, jaké písně mi nazpívají na můj první nedávno zakoupený diktafon.

Dospělá sekce skupiny Čerčeň v Rokycanech vznikla z muzikantů, kteří doprovázeli stejnojmenný tanečně-hudební soubor pro děti. Pod vedením manželů Aničky a Štefana Červeňákových děti trénovaly a nacvičovaly svá vystoupení, s nimiž se příležitostně prezentovaly. I tato dětská vystoupení na první pohled zaujala: fenomenálními sólisty i trojhlas, které v dětském provedení zněly až neskutečně – jako doklad bohatství talentů, kterými se rokycanská komunita mohla chlubit. Jejich doprovod – jmenovitě Štefan Miko, Štefan Červeňák, Emil Miko a Emil Miko zvaný Pupa – si muzicírovali i mezi sebou, hráli na zábavách a při jejich zkouškách vznikl či se upravoval i nový písňový repertoár. K této skupině neodmyslitelně patřil trojhlasý zpěv Evy Bajgerové, Aničky Červeňákové a Věry Mikové.

A další vzpomínka: sobota dopoledne, tělocvična základní školy, děti trénují své vystoupení a když odejdou, trénují dospělí, jejich písně natáčím na žádost Mileny Hübschmannové. Tato vzpomínka má i hmotný tvar: audio-kazeta s datem 7. 1. 1989 Rokycany, díky ní mohu toto setkání i datovat.<sup>3</sup>

Vedle písni, které později proslavila svými nahrávkami Věra Bílá a skupina Kale (jako *Andre moza*, *Lavutara*, *Miro rom hin ternoro*, *Sar me khere avava*<sup>4</sup>) zpívali i písně, z nichž mnohé jako by dávno upadly – neprávem – v zapomnění. V textech se nevyhýbali závažným tématům jako diskriminace Romů ve společnosti, ale také svými texty šířili např. povědomí o romském holocaustu i o skutečnosti, že se (tehdy na konci osmdesátých let) na romské oběti nacismu zapomíná. V jedné z písni navrhovali uspořádat pro oběti romského holocaustu romskou národní sbírku, a to slovy „*aven Roma savore, sthovas amen o love, keras angle lende baro bar*“ („pojďme se všichni Romové spojit, uspořádejme sbírku peněz, postavme pro ně pomník“). Toužili po změně svého postavení a vyjadřovali

3 Kazeta s několika písněmi je v osobním archivu autorky. Že jsem tuto kazetu Mileně Hübschmannové předala (krátce nato mi byla vrácena), je zřejmé z popisku na druhé straně kazety jejím vlastnoručním rukopisem „Čerčeň Rokycany“ – nahrávka měla sloužit jako ukázka pro redaktory Československého rozhlasu před přípravou nového hudebního pásma, k němuž skutečně došlo – viz dále.

4 Jejich texty zde neuvádím, neb nesouvisí se sledovanou linií. Že ovšem tyto písničky skupina Čerčeň zpívala dokonale a že oproti nahrávkám Věry Bílé měly i delší texty, je patrné z výše uvedené nahrávky.

se písněmi. V jedné z nich se odrážel sen žít ve vlastní zemi, lítost, že jejich předkové původní vlast opustili, a touha jet se do země předků podívat, to vše zaznělo ve slovech refrénu „*avas amen pale pre amari phuv, aziska romane Roma sam*“ („pojedme zpátky do své země, jsme Romové původem z Asie“). A v rytmické písni začínající slovy „*Amare kale bala niko na kamelas*“ („Naše černé vlasy nikdo nechťel“) připomínali nejen útrapy z historického období, kdy Romové byli v evropských zemích v postavení psanců a ze všech států je vyháněli. Zpěváci jedním dechem kritizují skutečnost, že v do určité míry nespravedlivém postavení žijí dosud: „*dživas adaj ajci berš, phare buča amen den, hoj nane amari phuv*“ („žijem tu už tolik let, jen těžkou dřinu nám dávají, neb prý toto není naše země“). Tento text nám dnes připomíná, že Romové i v tehdejší Československu vnímali své postavení ve společnosti jako druhořadé – textem písně upozorňovali, že jsou především pracovní silou pro fyzicky náročné dělnické profese. Navzdory tomu, že zde žijí již po generace, nedostávají se do vedoucích pozic, nevzniká romská inteligence. Tématu absence romské reprezentace v příslušných institucích se týkala i píseň začínající: „*vaš oda amenca kerel sako so kamel, paš o bare raja nane niko amen*“ („to proto si s námi každý dělá, co chce, [že] na úradech nemáme své lidi“). V ní se agituje: pojďme za vládními činiteli, požadujeme, ať nás zde (jako menšinu) uznají. Emancipační vyznění této písně znásobuje i verš „*gadže nigda amen našti avaha, amari pačiv amenge ačhola*“ („gádži my se nikdy nestaneme, svou čest si zachováme“). Že se autoři stavěli proti asimilačním tlakům, je patrné i z písně zmíněné v úvodní vzpomínce – *Amen Roma sam*, jejíž slova lze parafrázovat jako: nezapomínejme, že jsme Romové, mluvmе romsky, nevyvyšujme se nad ostatní tím, že budeme mluvit česky.<sup>5</sup> Kouzelně tato píseň působila, když byla zařazena i do vystoupení dětí. V době, kdy ve většině měst docházelo k rychlé jazykové asimilaci Romů, vyjadřovali rokycanští Romové – a to právě hlasy svých dětí – vlastní touhu zachovat romský jazyk a podpořit jeho užívání. Také v další písni začínající veršem „*omukas amen le čhaven, andro buča jon sidaren*“ („příliš povolujeme dětem, do práce ony spěchají“) je kritika namířena proti Romům samotným – málo vedeme své děti k tomu, aby vystudovaly a dostaly se mezi „velké pány“.<sup>6</sup>

A právě mezi těmito protestsongy byl jeden zcela výjimečný, snad svou odvahou, snad i apelem a až provokativní nadsázkou – byl namířen proti sterilizaci romských žen.

Kdy jsem vlastně o sterilizaci romských žen poprvé slyšela? Snad na hodině romštiny v jazykovce, hádám na jaře 1988 – od Mileny Hübschmannové, nebo

5 Část této písně citovala Milena Hübschmannová ve svém textu „My Encounters with Romano Šukar Laviben“ z r. 1999 pro sborník o romské literatuře, česky vyšel text pod názvem „Moje setkání s romano šukar laviben“ v *RDž* 2006/ 1: 27–60 (text písně je na s. 37).

6 Čtyři z těchto písní byly publikovány ve zpěvníku a na kazetě vydané pod názvem *Romane gila* nakladatelstvím Fortuna v r. 1999 (Hübschmannová, Jurková 1999: 53–56).

se o tématu zmínily Jitka Gjuričová či Hanka Frištenská,<sup>7</sup> s nimiž jsem tehdy do kurzu romštiny chodila?

Vzpomínám: snad podzim 1988, nastoupila jsem na dálkové studium psychologie v Olomouci, jedna z kolegyně, jak se dozvídám, pracuje jako sociální pracovnice, ukazuje se, že má na starost Romy. Zmiňuji se jí o tom, co jsem slyšela, že se romským ženám děje: často prý ani neví, že byly sterilizovány. Vidím její nechápavý pohled a slyším přesvědčeně agitátorskou reakci: „Ale to my přece musíme dělat, musíme ten jejich podpis získat a kdybychom jim to vysvětlovaly, tak by nám to nepodepsaly.“ Jejím úkolem je přece pomáhat: romským ženám, aby se tolik netrápily s množstvím dětí, a společnosti právě tím, že pomůže snížit nadprůměrnou početnost romských rodin. Kolegyně si neuvědomuje, jak hrozná a z hlediska etiky nepřijatelná je to, co říká...

Svou řečí mi tehdy kolegyně potvrdila, že manipulativní a podvodné jednání ze strany sociálních pracovníků skutečně – aspoň v některých městech – existovalo. V kontextu doby, kdy bylo nebezpečné se proti praktikám státu ohrazovat, lze text níže citované písně interpretovat skoro jako výsměch tehdejší vládní politice. Význam této písně je: vzdorujte, nedopusťte, aby naše mladé romské ženy byly sterilizovány a „mějte třeba deset dětí“:

Čercheň, Rokycany, 1987

**Šunen, Roma, so pes kerel,  
kajso hiros ma domuken,  
joj, ma domuken ajsi bida,  
te lel Romňen tel o čhura.**

Poslyšte, Romové, co se děje,  
a nedopouštějte, aby se tyto činy stávaly,  
ach, nedopouštějte tu hrůzu,  
aby brali Romky pod kudlu.

**Duj ezera rozkeraha,  
aver Roma na ulona  
joj, ma domuken tumen oda,  
kaj le čhaven te murdaren.**

Dva tisíce utratíme  
a další Romové se nenarodí,  
ach, nedopusťte takovou hrůzu,  
aby tak o život připravili naše romské děti.

**Na kamen, kaj te uluvas,  
frima Roma adaj ena,  
joj, ma šunen tumen le rajen,  
mi jel tumen the deš čhave.**

Brání nám, aby se Romové rodili,  
méně Romů tady bude,  
ach, neposlouchejte ty pány  
a mějte třeba i deset dětí.

<sup>7</sup> V té době pracovaly v Praze na pozicích kurátorka pro Romy a metodička, později působily na Úřadu vlády a MV ČR.

V textu písně se sice nezpívá o násilném a nevědomém sterilizování romských žen, o němž se dnes dozvídáme. Ovšem je zmíněna finanční pobídka, která byla součástí manipulativní praxe příslušných úřadů vůči Romům. Mohli bychom si myslet, že praxe v Rokycanech byla férovější a ženy před zákrokem dostaly pravdivé informace, proběhl skutečně informovaný souhlas. Nebylo tomu tak. Jak dodnes pamětníci v Rokycanech vzpomínají, i zde byly ženy nejen přemlouvány, ale došlo i k případu, kdy žena byla sterilizována během gynekologického zákroku, aniž by jí to bylo předem sděleno, popř. k jinému případu, kdy ji lékaři ujišťovali, že až bude chtít, může si nechat podvázání odstranit, že to prostě zase rozvází. V každém případě píseň zdůrazňuje klíčový aspekt této praxe tak, jak byl autory textu vnímán: nechtějí nás tady, chtějí náš počet omezit, jsme pro společnost druhořadí. A hlásá: vzdorujeme!

Připomeňme, že právě z Rokycan pochází dnes již slavná spisovatelka Ilona Ferková, jejíž publikovanou prvotinou byla útlá knížka *Mosarda peske o dživipen anglo love* (tj. „Pro peníze si zkazila život“) právě s titulní povídkou věnovanou sterilizaci romských žen (Ferková 1992).<sup>8</sup> I ona především šíří osvětu, upozorňuje na nebezpečnou finanční motivaci, kterou se nechala jistá mladá žena zlákat. Této nešťastné ženě, poté, co utratila manželem naspořené peníze a bála se mu o tom říci, se jako řešení z její tísně nabídla možnost nechat si udělat zákrok, za který dostane tuto „odměnu“. Dostala dokonce tip jet kvůli operaci na Slovensko, kde údajně obdrží desetkrát větší odměnu než v Čechách. Tak i udělala a následně hořce litovala: nejen že nedostala tolik, kolik očekávala, ale také si sama zničila život: manžel se s jejím skutkem nesmířil a opustil ji, žena zůstala sama. Téma sterilizace romských žen, zdá se, v rokycanské komunitě rezonovalo. V povídce popsáný případ se sice netýkal nikoho z Rokycan – Ilona Ferková ji napsala (jak mi sdělila) na základě vyprávění jedné ženy, s níž se setkala ve vlaku a která žila ve městečku asi 20 km na západ od Plzně – ale podobné případy, navíc plné bezpráví, byly diskutovány i mezi romskými ženami v Rokycanech. Pozoruhodné je, že se rokycanští tomuto intimnímu tématu nevyhýbali a byli ochotni o něm psát i zpívat, tedy otevřeně na tuto praxi romské posluchače či čtenáře upozorňovat.

Písněová tvorba Katky a Štefana Mikových si dodnes zaslouží pozornost. Je tolik otázek, na něž již patrně nedostaneme odpověď: co je přesně vedlo k této tvorbě? Kde brali inspiraci? Kdo psal slova jako první? Kdo je spíš upravoval? Kdo je zhudebňoval? Jde o kolektivní dílo celé skupiny? I když myslím, že hlavním textářem byla Katka a hlavním skladatelem Štefan, jsou to spíše mé dohady. A bohužel, tyto odpovědi budu dnes už jen těžko verifikovat: Štefan se již dávno odstěhoval do Irska, Katka, bohužel, zemřela 4. 4. 2018.<sup>9</sup> Písně z nahrávek však zůstávají a jsou dokladem

<sup>8</sup> Povídka vyšla též v souboru *Čalo vodi*, tehdy poprvé s překladem do češtiny od Heleny Sadílkové (Ferková 2007).

<sup>9</sup> Datum neověřeno, informaci mi poskytli manželé Lucka a Emil Mikovi.

rezistence a aktivismu Romů, dokladem procesu sebeuvědomování a hledáním možností odporu, které mělo v Rokycanech své významné zástupce již z dob SCR a přetrvalo až do roku 1989, či lépe s perestrojkou a postupným uvolňováním výrazně sílilo. Dokazuje, že vedle významných osobností z řady starších Romů (Andrej Giňa, Ondřej Giňa či Ilona Ferková) se tohoto procesu účastnili i docela mladí autoři písní a jejich interpreti, tedy že atmosféra rokycanské komunity byla v době perestrojky přímo líhni výrazných tvůrců.

Vzpomínka: Rokycany, kulturní dům, jaro 1989, mé první setkání s Ilonou Ferkovou (dopředu vím, že tam bude a že zakládá soubor *Amare neni*, tj. „Naše tetky“) – kontroluje lístky u vchodu do kulturního domu, vřele mne vítá. Probíhá zde setkání Romů z celé republiky, potkávám zde zájezd z Náchoda, Emila Baláže s rodinou,<sup>10</sup> u nichž jsem krátce před tím byla na návštěvě, hraje Rytmus 84, Věra Bílá, na menším pódiu zpívá soubor Čercheň. Že je hlavním organizátorem tohoto snad celostátního setkání pan Andrej Giňa,<sup>11</sup> že má toto setkání i politickou sekci, se dozvídám až později. Jsem zaujatá tím, jak se povede vystoupení Čercheň: budou posluchači reagovat na jejich protestsongy? A ano, mají úspěch, sál je nabitý, velký aplaus.

Je dobré připomenout, že písně skupiny Čercheň se staly součástí publicistického pořadu o Romech, který Milena Hübschmannová navrhla a Československý rozhlas připravil. Vznikla studiová nahrávka písní a pořad se vysílal ve své premiéře v pátek 17. listopadu 1989 odpoledne (tuším, že okolo 15. hodiny).<sup>12</sup> V době, kdy se na Albertově shromáždili studenti a demonstranti, kteří se později vydali na Národní třídu, zněly tyto romské protestsongy z rozhlasových přijímačů. Soubor Čercheň (tj. „Hvězda“) prostřednictvím svých písní a za spoluúčasti odvážných redaktorů v rozhlase jako by symbolicky vítal velkou změnu, která Romy (a celou společnost) čeká. V čem tato změna byla pozitivní a v čem se očekávání aktivistů nenaplnila? Můžeme dnes stále diskutovat. Určitě se společnosti podařilo vytvořit prostor pro sebeuvědomění identity Romů, Romové získali základní práva na sebeurčení, byla uzákoněna romská národnost, jako příslušníci etnické menšiny mohli Romové začít budovat vlastní reprezentaci a aktivizaci, mohli začít čerpat dotace pro kulturní a jiné aktivity. Skutečně narostl počet romských zástupců, postupně byly vytvořeny orgány, kde se Romové mohou

10 Krátce nato se stal – spolu s Jarmilou Balážovou – prvním redaktorem romského vysílání v tehdy ještě Československém rozhlase, později se svými sourozenci založil skupinu Čilagos.

11 O A. Giňovi především viz Giňa (2013) a na stránkách *RDž* – viz jeho medailon k životnímu jubileu (Giňa 2006). Že se tehdy tohoto setkání pod názvem „Když se sejdou přátelé“ účastnilo 400 delegátů z celé republiky, si dnes ověřuji v knize *Pativ* (Ryvolová 2013: 16).

12 Pořad je zmíněn i v poznámce redakce *RDž* k článku Z. Jurkové shrnujícím přínos Mileny Hübschmannové jako sběratelky a badatelky v oblasti hudebních projevů Romů (Jurková 2006: 115).

hlásit o svá práva, připomínkovat různá opatření, upozorňovat na nekalé praktiky, a i v mnoha dalších oblastech došlo ke zlepšení. Současně se však brzy po pádu bývalého režimu stali Romové v očích velké části společnosti obětními beránky, postupně začalo docházet k mnoha i fyzickým protiromským útokům, za něž nebyli viníci exemplárně potrestáni, v mnoha případech Romové přišli jako první o práci a nové zaměstnání ve více regionech nezískali. Navíc po rozpadu republiky na velkou část romské komunity dopadl diskriminační zákon – ze dne na den se stali cizinci ve své zemi. Mnozí přišli o byty, začaly vznikat „vyloučené lokality“.

Ještě jedna vzpomínka, již z roku 1991–1992? Je neděle po poledni, jdu v Rokycanech po náměstí. Kráčím od Miků na nádraží. Potkám Františka, druhý nejmladší, kudrnatý, Bakroro mu doma říkají, je mu už deset, ale pořád ještě droboučký – po mamce i tátovi. „Teto, oni mi nechtěli prodat limonádu, že prej cikány neobsluhují – přichází příbuzný Františka: „Co je Františku?“ – „Strejdo, oni mi nechtěli prodat ...“ – „Jo, to bylo támhle, vid? Musíš teď chodit tam,“ ukazuje na konkurenční restauraci. – Je mi úzko. Jak asi na dětskou duši tato diskriminace působí? Přece je to dítě!

V časech existenciální nejistoty velká část Romů neměla logicky o nově nabytá práva zájem a postupně s nostalgií vzpomínali na časy před rokem 1989, kdy bylo skoro nemyslitelné, že by někdo zůstal bez práce, že by někde řekli (či mysleli) „cikány neberem, neobsluhujem, nebytujem...“. Zda se v atmosféře plné naděje dalo toto vše předpokládat, těžko říci, brzy však bylo jasné, že se demokracii bude muset celá společnost teprve naučit. Ale jak ji hlídat, jak se bránit diskriminaci, která se tvářila, že je přece hlasem lidu, jeho obranou? Že tento proces bude právě pro Romy velmi těžký, dlouhý a bolestný, jsme nevěděli. Ani že budou ze své rodné země odcházet do demokratičtějších zemí, kde už se lidé naučili chovat se k sobě slušně, že nám tu budou mnozí chybět, že dojde k rozdělení rodin.

Z písní, které skupina Čercheň zpívala, působí protestsong *Šunen, Roma, so pes kerel* věnovaný sterilizaci stále ještě dnes jako memento: připomíná téma tehdejší doby, s nímž se společnost dosud nevyrovnala. Dodnes se žádné české (ani slovenské) vládě nepodařilo dohodnout na způsobu, jak postižené romské ženy odškodnit. Naopak se ukazuje, že toto diskriminační opatření namířené proti romské části společnosti přetrvávalo v některých regionech (či nemocničních zařízeních) až do nultých let 21. století. Zároveň je tato píseň, stejně jako další písně skupiny Čercheň, dokladem toho, jak se i mladí Romové, kteří nemohli mít vlastní vzpomínky na SCR, již v době perestrojky o své postavení ve společnosti zajímali, hledali cestu, jak mezi Romy šířit poznatky o sobě, upozorňovat na zločinné praktiky, které jsou proti Romům namířeny, a že se jim to dařilo. Nikoliv formou samizdatového tisku (jako neromským disidentům), ale v textech k písním, hudbou – k tanci i k poslechu. Jak jednoduché a přirozené...

## Literatura

- Ferková, I. 1992. *Mosarda peske o dživipen*. Liberec: Romaňi čhib.
- Ferková, I. 2007. Mosarda peske o dživipen anglo love/ Zničila si život kvůli penězům. In: *Čalo vodi. Antologie prozaických textů romských autorů z ČR*. Brno: Muzeum romské kultury, 304–306.
- Giňa, A. 2006. Andrej Giňa – 1. 1. 1936, Tolčemeš (Šarišské Sokolovce), okr. Prešov. *Romano džaniben* 13 (3): 120–133.
- Giňa, A. 2013. *Paťiv. Ještě víme, co je úcta*. Praha: Triáda.
- Hübschmannová, M. 2006. Moje setkání s romano šukar laviben. *Romano džaniben* 13 (1): 27–60.
- Hübschmannová, M., Jurková, Z. 1999. *Romane gila. Zpěvník romských písní* [knížka + kazeta]. Praha: Fortuna.
- Jurková, Z. 2006. Milena Hübschmannová a hudba. *Romano džaniben* 13 (1): 105–117.
- Ryvolová, K. 2013. Samas čore, aľe jekh avres dahas paťiv. Byli jsme chudí, ale jeden druhého jsme si vážili. In: Giňa, A. *Paťiv. Ještě víme, co je úcta*. Praha: Triáda, 7–19.